

Prvenstveni penjački uspon preko sjeverne stijene Klapavice (Čvrsnica)

Josip Sigmund (Sarajevo)

Amfiteatralna prodolica Drijenač svojim jugozapadno-sjeveroistočnim smjerom i položajem čini impozantan prođor u kraškoj visoravni Čvrsničkog gorja. Okolni vrhovi, koji gravitiraju svojim padinama prema toj dolinici, daju čitavom predjelu raskošan čar snage i moći, tektonskih i erozijskih pojava, koje su vidno uklesane u masivnim slojevima konglomerata. Vrletne litice sjevernih obronaka P l a s e (1577 m), O š t r o v a č e (1865 m) i D r i n j a č e (2045 m) okomito se ruše prema dolini D r i j e n č a taložeći na svome podnožju velike količine odronjenog kamenja. Na suprotnoj strani, a paralelno s tim lancem, povezani su vrhovi M u h a r n i c e planine jednim zbijenim pločastim grebenom, na čijoj se visinskoj ploči, a uz rub same doline Drijenač, nalaze dominantni vrhovi: M u h a r n i c a (1977 m), V e l i k o S l j e - m e (1931 m) i M a l o S l j e m e (1807 m). Obronci tih vrhova srazmjerne postepeno se spuštaju prema Drijenču tvoreći na taj način neprekinuti prelaz prema toku smjera same doline. Sjeveroistočna strana doline završava se vrletnim odronom (Lipovac—Podgrad) prema rijeci Doljanci.

Taj se kaskadni zid spaja preko Lipovca sa obroncima Malog Sljemena te se s njime zajednički ruši u dolinu. Prema jugozapadu dolina se postepeno izdiže i sa prečnim zidom okomitih stijena O r l o v - c a (1940 m) prelazi u velikočvrsničku visoravan P o d e.

Geološki sastav sklopa stijena je uglavnom nejednako raspoređen, ali dominantne su naslage srednjeg doba (mezozojska grupa), i to iz periode triasa i jure (dolomiti i krečnjak).

Prosječna visina odrona na sjevernoj strani prelazi 400 m. Stijene su veoma teško pristupačne za penjanje radi prevjesnih slojeva, koji idu duž čitave sjeverne barijere u dužini od 4 km. Tek na mjestima, gdje su nastala drobljenja uslijed tektonskih pojava klizanja slojeva, jednog prema drugom, nastali su prodori, preko kojih je sada mjestimično omogućen, iako težak, prilaz kroz stijenu. Ta markantna pojava drobljenja slojeva jasno je došla do izražaja baš kod ove stijene K l a - p a v i c e i to poglavito u njezinoj gornjoj polovini. Radi tih osobina stijena pruža za penjača naročiti užitak i draž. Zaprijeke, na koje se

nailazi pri usponu kroz takovu stijenu, toliko su raznolike, iznenadne i teške, da neminovno zahtijevaju perfektno poznavanje tehnike penjanja, a osim toga i prethodan iscrpan studij same stijene.

To nikako ne znači, da i ostale stijene bliže i dalje okoline ne pružaju za pasioniranog penjača isto toliko užitka i opasnosti u punoj mjeri. Dapače su pojedini penjački prilazi na mnogim stijenama opisane barijere toliko romantični i nada sve opasni, da niti najmanje ne zaostaju za mnogim poznatim penjačkim stijenama.

Veoma su interesantni slijedeći prolazi u opisanom sklopu: uspon sjevernim stijenama Malog Sljemena. Tu se sa dva mala prekida do-

Foto: J. Plaček

Čvrsnica planina: Drijenac

siže penjačka visina od 600 m. Prelaz preko stijene Klapavice u dužini od 400 m veoma je kompliciran radi previsnih slojeva. Nadalje stijene Oštrovače naročito obiluju teškoćom prolaza radi svoje glatkoće i ne-normalno velikog prevjesnog dijela stijene.

Najteži prilazi uopće na području penjačke tehnike nalaze se u stijenama, koje ograničavaju prekrasnu dolinu Dive Grabovice, čija visina dosiže mjestimično preko 800 m. Idućiput ću detaljnije obraditi ovu barijeru, jer vjerujem, da će na taj način mnogome pasioniranom penjaču biti ukazana barem približna vrijednost svekolikih čari naših još uvijek veoma slabo posjećenih bosansko-hercegovačkih planina.

I ako je na izmaku listopad, krenuh, da ponovno, po treći puta ove sezone, pokušam proći preko sjeverne stijene Klapavice. Za penjačke pokuse i partije davno je već minulo vrijeme, ali neprirodno lijepo

vrijeme za ovo doba godine u veliko me je ponukalo, da ponovno na stijeni okušam sreću.

Oba dosadašnja puta nisam uspio, da u linearnom smjeru prodem kroz stijenu, nego sam je prošao tek prečkajući, udaljivši se na taj način od namijenjene izlazne točke jako puno u lijevo. Izgleda zaista da je taj idealni smjer nepobjediv za samca penjača. Potrebna je moralna koncentracija i pomoć, koja je od temeljne važnosti pri rješavanju teških prelaza, na putu preko stijene, a koju može pružiti ne-svjesno svojim prisustvom samo partner. Nije to malodušnost ili strah pred nepouzdanjem u samoga sebe, kako bi se to moglo zaključiti

Foto: J. Plaček

Čvrsnica planina: Drijenac s Ostrovačom

prema gornjoj konstataciji. Tri puta već jurišam istim smjerom, ali uvijek moram iza žilave i ustrajne borbe odustati kod mjesta, gdje slojevi stijene čine prevjes u obliku tavana. Sva tri puta moram priječkati u lijevo, da barem posrednim putem stignem na cilj.

Svaki puta sam dolazio pod stijenu potpuno uvjeren, da će ovoga puta preći famozni tavan. Stalno sam kod kuće dugo studirao skice, što sam ih ranije činio, a uz pomoć sjećanja i zabilježaka stvarao si čitav plan za ponovni pohod, ali eto još uvijek je rad i napor krunisan neuspjehom, a prelaz ostade nepobijeden. Iduće sezone bit će taj problem rješen, pa makar uz pomoć kojega partnera, jer me čitava stvar i suviše zarobljuje. Penjačka partija, prvi puta na njoj učinjena, dolazila je u red prolaznih tura, uzeta samo radi treninga, jer je svojom konfiguracijom veoma prikladna za upotrebu svih zahvata penjačke tehnike. Međutim eto postala je radi jednog, u prvi mah neprimjetnog

*Skica stijene Klapavice
--- ucrtao put penjanja J. Sigmund.*

prelaza, ogorčena borba za pobjedu i uspjeh. To je izgleda bolest penjača, da čim stupi u stijenu i nađe na prepreku, radi koje ne može preko stijene preći, biva od nje zarobljen. Bori se, da je pobjedi, trošći često puta i zadnji atom svoje snage, samo kako bi iz borbe izašao kao pobjednik. No prečesto snaga i živčana kondicija penjača mora da poklecne i doživi neuspjeh pred nesavladivim zaprekama, što ih pruža stijena. Što su zapreke veće i teže, to više trpi duševna, živčana kondicija penjačeva.

Prolaz preko stijene je inače dosta težak, bez obzira na odabrani pravac.

U vertikalnom smjeru prosječena je sa četiri pukotine, od kojih dvije krajnje lijeve idu od podnožja do vrha grebena dužinom od oko 300 m. Čitava dužina stijene prelazi preko 400 m.

Skrajnja lijeva pukotina, u visini od 70 m, naglo se širi tvoreći na taj način sa glavnim sklopom masiva klinasti kamin. Direktan uspon preko njega je nemoguć, djelomično radi velike udaljenosti stijena, a djelomično radi glatkoće stijene.

Druga lijeva pukotina dijeli stijenu na dvije strane: lijevu lakšu i desnu težu za uspon. Desna strana u donjoj polovini ispresjecana je sa prevjesnim slojevima, koji čine uspon na tom dijelu veoma teškim.

U gornjoj polovini, stijena je dosta kompaktna i glatka, mjestimično nepristupačna za penjanje. Na tom dijelu markantne su pukotine, čiji je smjer od glavnog grebena prema dnu stijene, a završavaju se na gornjoj granici tavanskih slojeva. Uspon preko njih bio bi veoma interesantan. Prolaze skoro kroz glatku stijenu u dužini od oko 200 m, a obje izilaze na glavni greben, nešto lijevo od samog vrha stijene. Pogodan prilaz do tih pukotina uopće ne postoji, jer vodi preko naprijed spomenutih prevjesnih slojeva.

Pri dnu stijene su prevjesni slojevi srazmjerne blagi, ne čine naročito tešku zapreku za penjanje. Idući prema sredini stijene slojevi su sve to više i jače izbočeni stvarajući mjestimično neprolaznu zapreku. Sve više i više mora se prečkati u desno i lijevo tražeći pogodan prevjesni sklop ili pukotinu, da se dođe do narednog sloja. Na domaku sredine stijene morao sam prečkati sasvim u lijevo do druge lijeve pukotine, čijim sam tragom produžio do glavnog grebena, a preko njega do vrha. Sa druge lijeve pukotine nisam mogao pronaći prelaz prema drugoj polovini stijene odnosno prema gornjem nastavku zamišljenoga puta. Glavni i jedini razlog zato je nevjerojatno glatka površina sti-

Foto: J. Plaček

Klapavica (u pozadini vrh Ostrovače, 1865 m)

jene desno od pukotine. Pri samom vrhu stijena je heterogena, lako se drobi i odronjava.

Problem je jasan, treba pronaći način prelaza preko prevjesnih tavanskih slojeva ili barem pogodnim prečkanjem sa druge pukotine vratiti se iznad tavana ili u njegovu neposrednu blizinu, te proslijediti dalje preko glatkog dijela gornje stijene.

Ti prevjesni slojevi prelaze jedan preko drugog za prosječno oko 4 m ali pri gornjem dijelu granice slojeva ne manje od 3 m. Vertikalna strana je dosta naborana pa omogućuje srazmjerne lagano penjanje, ali zato im je horizontalna prevjesna površina savršeno glatka i nepristupačna za bilo kakovi penjački zahvat. Čak i kod onih povoljnijih prevjesa, koji nisu previše horizontalni, a čiji prevjes je manji od 1 m, ipak je prelaz jako otežan radi nemogućnosti pronalaženja potpore za noge, bar do momenta ručnog zahvata u gornjem sloju, koji čini taj prevjes. Ta opasna kritička zona prevjesa nalazi se samo na duljini od 35 m. Ovi počinju biti takovi tekiza 100 m od dna stijene.

Preko stijene se može preći naznačenim smjerom za manje od 3 sata, ali sa velikim oprezom i jakom svestranom kondicijom.

Kamešnica planina

Boris Regner (Split)

Još pred četiri godine nepoznata, danas je u Splitu Kamešnica planina svakako najpoznatije ime cijelog Dinarskoga lanca. Kamešnicu posjećuju danas splitski skijaši u velikom broju, a ipak znaju o njoj, većinom, malo. Ovaj svoj prilog upoznavanju i daljem popularizovanju njenom želim dati upravo zato, ne bi li se među splitskim skijašima našao po koji, pa da ovu planinu posjeti i ljeti, kao planinar, te da zađe u nju dalje od današnjega zimskog skijališta Kurtagića Dôca.

O Kamešnici se planini nije mnogo pisalo u »Hrvatskom planinaru«, tako da je po svoj prilici širem krugu planinara njeno ime sasvim nepoznato. I još nešto: ovdje opisani moji prvi izleti na Kamešnicu stoje u izvjesnoj mjeri u vezi sa kasnijim počecima skijaškog sporta u Splitu, te će tako uz opis planine dati i kratki pregled nastojanja oko upućivanja splitskih planinara na zimsku turistiku i skijanje.

I.

Prvi put me je obuzela želja da posjetim K a m e š n i c u, kad sam je 11. lipnja 1933. godine, zajedno sa čestim drugom mojih izleta Marjetićem, gledao sa mosorskoga grebena — sa V e l i k o g K a b l a. — Sjećam se: bio je oblačan dan, ali zrak neobično proziran i tih, tako da su se okolne planine nadaleko razaznavale. Gledali smo daleko-

zorom u veliki masiv Kamešnice, što nam je sučelice stajao. Bio je mrk, siv i jednoličan, kao iz jednoga komada sirova željeza saliven.

Najednom: zraka sunca prošetala se masivom. U polju dalekozora iskrslji su izvjesni detalji, oživjele boje; učinilo nam se, da je sunce negdje tamo obasjalo . . . šumu! Izgledalo nam je, da vidimo drveće: kao da su se bokori stabala octavali plastično na sivom, željeznom boku planine! I ta iluzija zelenila, obasjana suncem, ta slika, koju smo više zamislili nego vidjeli, učinila je, da smo posjetili Kamešnicu čisto iz nostalгије za šumom. Danas znamo, da je ta daleka slika bila u stvari varka, jer na onom mjestu, koje smo tada gledali (bila je to velika transverzalna dolina Milićić), nema šume u pravome smislu. Samo razbacane skupine krošnjatih bukava. — Trenutak iza toga došao je oblak i omotao Veliki Kabal, otevši nam tu daleku, svjetlu sliku.

8. srpnja gledali smo kroz prozore kola, spuštajući se u Sinjsko Polje, golemi, nazubljeni masiv, kako se plastično octrtava u popodnevnom ljetnom suncu. Duboka brazda sjekla je temelje planine i gubila se u kosom usponu među nabore moćne trupine. Svaki se od nas pitao: hoćemo li se tuda popeti? — Ili je naš put, tamo, kroz onaj nabor, što je utonuo u tmastu sjenu? — Kuda ćemo? — Ljubopitnost i nestrpljenje nas je obuzimalo. Tražili smo okom po podnožju planine, gdje bi moglo biti selo Gljev, od koga bi trebao da počne naš uspon. I lutalo nam je oko po ljudskim naseljima podno planine. Za Otok znamo; poznata nam je i Gala; ali gdje je to zabačeno mjesto Gljev?!

Nekoliko sati kasnije — bilo je kasno poslijepodne — sjeli smo umorni na hrpu kamenja, u malom, zabačenom selu Gljevu. Prevalili smo pješke put od Sinja do ovog mjesta. Hrpa mještana sjedila je i uživala prve mirne časove predvečerja. Stasiti ljudi, no izmoreni radom i slabo hranjeni. Stariji su još odjeveni u narodno odijelo. Oko glave imaju omotanu crvenu maramu u vidu čalme, a markantni im profili izgledaju još oštiri zbog teških brčina. Mlađi su obrijani i uz narodno ruho imaju na sebi i po koji komad tvorničkog prnja.

Započinjemo razgovor i tražimo podatke o putu i mogućnosti noćenja u samoj planini. Ljudi nas naputili, a uz podatke o planini nisu zaboravili ni historijske uspomene o slavnom zemanu, kad je turska granica prolazila kroz Bili Brig i kad je u Kamešnici Andrija Šimić četovao . . . Zato da je čuvena Kamešnica, jer da je u njoj bilo glavno skrovište slavnog hajduka. — I — eto — živio je u njoj taj — u svjetlu legende još i danas živi — zatočnik pogranične raje. Ne smeta što je bio pomalo i drumski razbojnik. Njegova uspomena i dalje živi! — Šta više: u Gljevu živi starac, koji je sa Šimićem četovao. Eto ga pred nama. Pokazuju nam ga kao rijetkost — s izvjesnim ponosom — kako

se po gradovima pokazuju znamenitosti. A i jeste starac od oka. Čalma, brk i nerazdruživa zemljana lula.

— Je li, dide, — kako je bilo pod Šimićem?

— Ih!

— Bili ti, dide, voda' ovu gospoštiju po Kamešnici? — Neka ti dadu za svaku uru po lulu duvana, pa ajd'! — šale se pomalo sa starcem.

— Bi ja, râno, da sam mlađi. Ostarija sam, obnemoga', obnevidija'...

... Uspinjali smo se pustom kamenom dragom uz rub duboka usječena suha korita. Oštro, sivo, ocjelno kamenje i po koji grm. Putem nailazimo na oguljena debla, što ih seljaci valjavu sa planine za kućnu potrebu i za građevni materijal. To je iz jelove šume u području K a m e n č i c e .

Potreba ne čeka i ne gleda, pa što se tu može?

Dalje, nailazimo na ograde i zabrane, u kojima se diže mlada šuma, najviše jasen i grab. Ima mjestimično i debela hлада. Pa i ovećih »oka« zemlje sa kulturama povrća i raži. Ima mjesta sa potpuno šumskim ugodajem: podno starih debala stoji u duboku miru staja ševarom pokrita. Pa onda opet krš ...

Kasni je suton bio, kad smo stigli do staja »Mareljuše«, ljetnih pastirskih stanova seljaka Ante Bilokapića iz Gljeva.

Našli smo ga, kako u uskoj izbi pali malu limenu uljenicu: pala je večer. Pred stanom mu žena u stapu »mlati« maslo. Čuje se štropot stada u oboru. Večer je tiha, a mi umorni i pospani.

Jutro, 9. srpnja, našlo nas je na oštjoj slami, još pomalo snanene. Noć je bila nemirna, cijukali su štakori i šuškali po slami. Čuli smo buru, kako na mahove silazi sa krša, kako prodire kroz ševar i duva preko nas ledenim dahom. Jutros rano zacvrkulala je lastavica iz gnijezda u ševaru. Svi su se ti zvukovi provlačili kroz naš nemirni san, a najviše moćni šum vjetra.

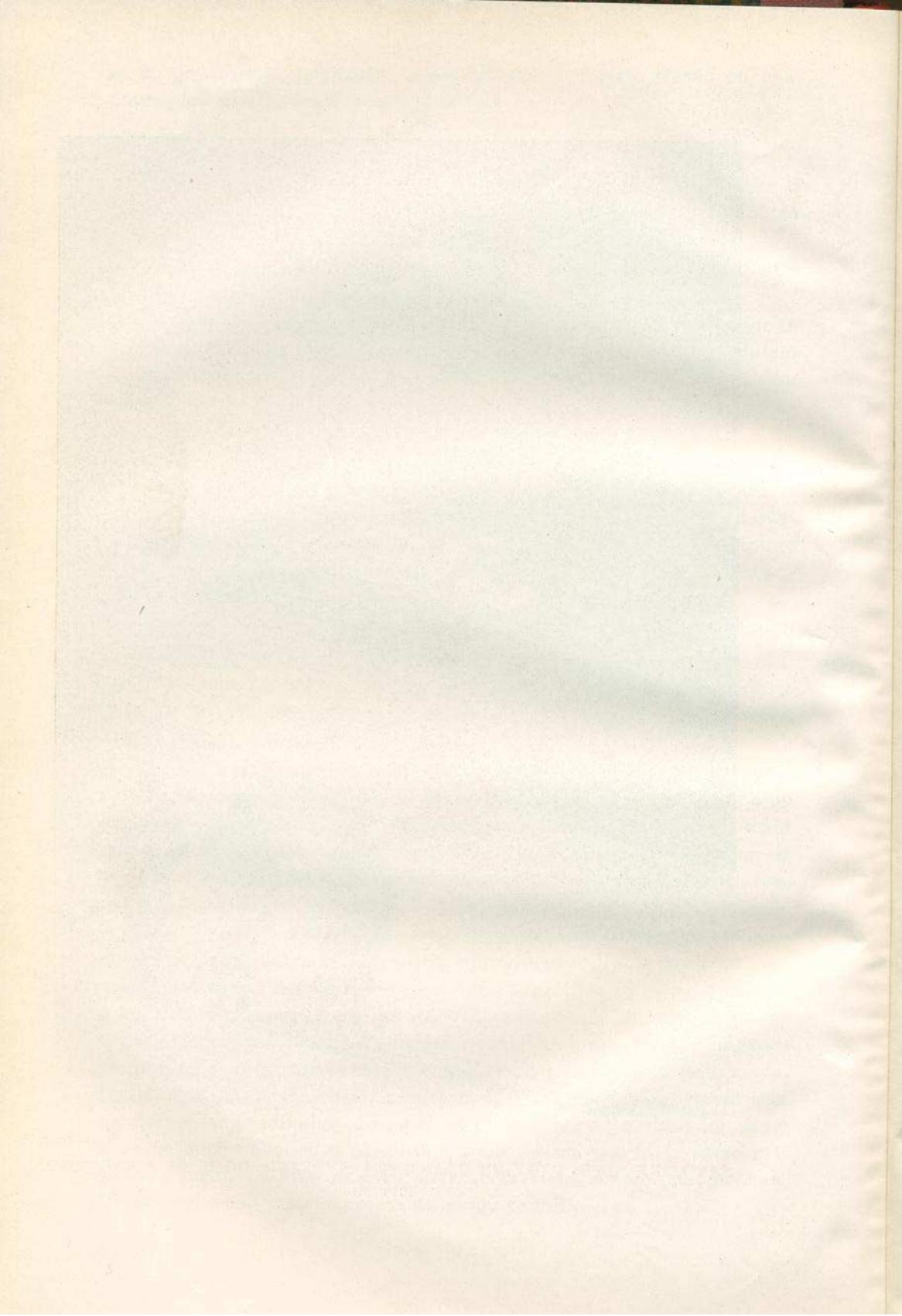
Oko 7 sati započeli smo uspon u društvu Mate Bilokapića, sedamnaestgodišnjega momka, koji se uz nagradu ponudio za pratioca.

Sunce se već bilo ispeло nad planinu i svjetlost je pala i u dragu, u kojoj su se nalazili pastirski stanovi, naša prenoćišta. Nad nama se u naglome usponu dizala jednolična planinska kosa. Niz tu nagnutu plohu klizile su sunčane zrake i laštile se kroz travu. Bila je to sreća, jer je bura derala niz strminu velikom snagom. Brzo smo ostavili sebi na desno longitudinalnu dragu Koritina Dra ga. Ime joj samo kaže da služi odvođenju planinskih vodâ. Naravno, to je samo pogodno »korito«, u koje se sliva površinska voda, naime onaj suvišak, što ga podzemni vodenii putevi ne mogu primiti.

Foto: M. Dragman

SAVOJSKE ALPE: DENT DU GÉANT, 4014 m (DESNO: DÔME DE ROCHEFORT,
4016 m)

Dräga Koritina je u stvari dubodolina, koja dijeli nerazvijenu sporednu kosu Kamešnice od glavne (jedna je od glavnih odlika Kamešnice skoro potpuno pomanjkanje sporednih kosa, i uslijed toga naročito jako izraženo jedinstveno glavno bilo: po čemu se Kamešnica razlikuje n. pr. od troglavskoga masiva). Ta nerazvijena sporedna kosa sastavljena je od dvije prilično markantne glavice: Obišenjak (ili Glavaša) 1307 m i Presila 1206 m. Kad smo na Obišenjaku, navest će kao osobitost jedan slučaj, koji će pokazati, kako je Kamešnica kod nas bila potpuno nepoznata. Godine 1905., u mjesecu srpnju, snimao je poznati turista Alfons Pavić-Pfauenthal panoramu*) sa morsorskog grebena Kunjevod. Snimajući Kamešnicu on je po svoj prilici imao pred sobom samo specijalnu kartu 1:75.000 Split—Sinj, na kojoj se od Kamešnice jasno vidi baš ova sporedna kosa, dok je glavna kosa sa svojim kotama: 1652 i 1760 utisнутa u gornji desni ugao karte. Tako se desilo, da je on uzeo Obišenjak kao najviši vrh Kamešnice i upisao ga u svojoj panorami sa naznakom visine 1307 m, baš na mjestu, gdje bi u silueti planine trebala doći kota 1810! Još nešto: on čitavom masivu ne daje ime Kamešnica, već Prolog, ime, koje se i u Splitu do nedavna pogrešno upotrebljavalo za cijeli masiv. Ovo napominjem, usput, kao primjer, kako je malo bila kod nas poznata Kamešnica planina.

... Uspon je dosta naporan, jer je teren jako nagnut, a i bura nas je neobično smetala. Srpanj je, vedro je nebo, a ipak je hladno. Hladno je toliko, da se jedan starac čobanin (u našim planinama čobani su većinom starci i djeca) ogrnuo u svoj dugi riđi gunjac, navukao kukuljicu, sve cvokoće zubima i sve mu suze na oči vrcaju od vjetra. — Odbijmo starost, ali ipak hladno je!

Uspinjemo se u pravcu grebena Strmica. Nad planinskim bilom lebdi karakteristični i neizbjježivi burni oblak. Lijepo vidimo (iz prilične blizine), kako se taj oblak odmah tu stvara i rastvara, kako nastaje u struji zraka i kako lebdi skoro uvijek na istome mjestu, sa neznatnim promjenama položaja — upravo kao pjena na vodenoj matici. Kad proviru sunce kroz njegove rascjepe, nutrina oblaka sine blještavom bjelinom.

Trava je pod nogama sve gušća i krš sve više iščezava. Samo ponegdje neka greda pokazuje smjer uslojenosti, da se opet malo dalje razdrobi i nestane u travi. Dosta često razaznajemo među travom sitno busenje sa lijepo razvijenim cvijetom, većinom bjelkastožute i rumenkaste boje. — Stigli smo na uvijeni hrbat Strmicu (tu je naj-

*) Vidi panoramu, priloženu brošuri »Mosor« (A. Pavić-Pfauenthal) — izdanje Planinskog turističkog društva »Liburnia«-Zadar, 1907.

markantnija točka — kota 1652 m) nakon dvosatnoga uspinjanja. Na bilu je divljala bura, ali čim smo prešli sljeme planine (»vršina« — kako kažu Dinarci) i zašli samo za nekoliko metara na sjevernu padinu, kao čudom nekim — bura je utihnula. Ne sjećam se, da sam ikada jasnije i izrazitije zapazio taj fenomen zračnog strujanja. Fenomen, koji bi na prvi pogled mogao izgledati paradoksan, t. j. da bura, koja sa sjevera duva, na sjevernoj, izloženoj padini brijege prestane, dok se na južnoj, naoko zaklonjenoj strani, kao divlja obara!

Sada, kad nas je vjetar prestao udarati nevidljivim udarcima u lice, sad smo mogli da slobodnije gledamo. Pod nama se otvorio nevelik dolac, kružnoga oblika. Ljepota te neočekivane kružne udubine naročito otskače poslije monotonije južnih padina. Pojačava je kontrast boja: visokoplaninski pašnjak i šuma, bizarno stijenje (»samograd« — nazvao ih je naš pratilac), kojim je dolac prema sjeveru završavao u formi bedema sa kruništem i klekovina koja se pojavila u tmasto zelenim pjegama. Svakako smo bili pod utiskom jedne neobične ljepote, tako da smo se od ushićenja trkom spustili u dolac. Sjećam se, bacio sam štap u vis od veselja, koliko je djelovala čarobnost ovog alpskog kutića na nas. Pratilac nam je rekao, da se dolac zove R o s n i D o l a c . Kako je to ime neobično nadopunjavalо naše raspoloženje, mi smo ga prihvatali. Međutim, kasnije (1. srpnja 1934. godine) jedan stari seljak iz Gale kazao nam je za isti dolac jedno sasvim drugo ime (a i to je imalo svoju varijantu!) R a z v a l e (valjda kukovi slični kruništu) i K r i v i d o l . Pitanje nomenklature na Kamešnici bit će jedno zahvalno polje rada za splitske planinare. Izgleda, da imena nisu ustaljena i da stanovnici raznih područja različito nazivaju pojedine predjele. Osim toga, čini se, da je sama nomenklatura, naročito vrhova i visinskih točaka, neobično oskudna. Možda je tomu kriva konfiguracija planine. Na istoku, odmah nad dolom, strmim se usponom nadvija istaknuta visinska točka, bez imena (kota 1760). Danas se među splitskim planinarama za tu točku udomaćio naziv »Mala Kamešnica«, za razliku od kote 1810, koju opet bez pravog razloga zovu »Velika Kamešnica«. Ovi nazivi su, koliko ja znam, neosnovani, pošto je najvjerojatnije, da kota 1760 uopće nema imena. Ja sam u nekoliko navrata čuo za tu točku nekoliko imena, ali vrlo čudnih i nevjerojatnih, kao na pr.: »Gareta«! Šta znači to ime? Za nas Dalmatince ono nije bez značenja. U pokvarenom talijansko-venecijanskom dialektu »gareta« znači kućicu za mitničara. Da nije možda tu, za turskih zemana, kad je ovuda, tek nešto niže, prolazila turško-mletačka, a kasnije austro-turska granica, stajala kakva pogranična karaula? Ime je svakako neobično i malo je vjerojatno da bi se neki vrh mogao tako zvati.

Taj je vrh sa sjeverne strane obrastao bukovom šumom, koja u višim predjelima sve više prelazi u klekadinu bukve, da u najgornjem dijelu ustupi mjesto klekadinu bora.

Naš momak Mate Bilokapić odveo nas je, ogledavajući se oprezno, nije li negdje u dôcu koji »gornjak« ((Bosanac! — stare su to svađe radi paše i sječe drva), do ruba dôca. Ovdje se otvara nezaboravan prizor: strma stijena pada za oko stotinu metara i narančanja se na strme sjeverne padine, što se gube u dubini. Pojas stijena obuhvata sjeverne bokove Kamešnice po cijeloj dužini vijugajući skupa sa lancem. Stijene su sad jače, sad slabije izražene, ali svagda živopisne, okičene vegetacijom, koja se preko njih iz dubine penje i zahvaća vrhove planine. Upitali smo za ime stijena. **Vilinske Grede** — rekao je Mate, ali bosanski su nam gorštaci kasnije (lipanj 1934. god.) kazali novo ime: **Strmičke Grede**.

Uz jaku buru (koja se sada na rubu dôca opet javila) spustili smo se na malu prevjesnu policu, tako da smo imali potpuni pregled stijena. Grede prema zapadu naglo zavijaju i gube se u sporednom kamešničkom masivu **Kamenčica** (naziv prema a.-ug. karti). Podnožje brda vidi se u velikoj dubini, pokrito šumom, koja se, sve kržljavija, drži i samih stjenovitih urvina i dohvaća se bila te prelazi u klekadinu na vrhuncima.

Pod nama je veliko **Livanjsko Polje**: tamno zelena ravna ploha sa tamnom bijelom vrpcom. To je livanjska cesta, a u dnu, pod sivim bedemom stijene **Bašajkovač** razaznavaju se kuće Livna. Dalje, strši ostri čunj **Cincar** planine (2006 m).

Sa gredâ vratili smo se opet u dolac i kroz bukovu šumu popeli se na bilo te doprli do kote 1760. Na vrhu, koji je samo istaknutija točka jedne kose, tako da je o vrhu teško govoriti, našli smo začudo još netaknut kameni balvan, koji označuje točku triangulacije iz 1882. god. (znak: MT 1882).

Bura je utihla, vrijeme je neobično vedro i vidik prostran. S ove točke (a tako i sa bilo koje točke kamešničkoga grebena) vidik je mnogo otvoreniji nego li na pr. sa Troglava. Kamešnica je možda najljepši vidikovac u Dinarskome lancu, a to zahvaljuje svome izolovanom položaju.

S ove točke planina daje utisak neobično pravilno ulančana gorja. Gorski greben se spušta i diže u neprekinutoj liniji, a kose slijede jedna uz drugu poput jedinstvena talasa. Tek negdje, po sredini planine, osnovni smjer braždenja izgleda slomljen i planina kreće nešto jače k istoku. Masivi pojedinih ispupčenjâ izgledaju pričinio tromi i nešto naagnuti k Livanjskome Polju: s te su strane strmine. Inače, građa je jednostavna, monotona, bokovi se naglo dižu, sporednih kosa nema ili su veoma slabo izražene, a greben je u ve-

čini veoma oštar, tek u udaljenom istočnom masivu on se pomalo gubi i sljeme se zaobljuje. Ovo izdignuće gorskoga grebena, na kojem smo mi, ima dvije prominentnije točke: kote 1760 i 1773, a onda naglo pada. To je prvi veliki talas planine: on počinje da se jače uspinje u grebenu Strmica a kulminira u masivu Burnjača. U blizini kote 1773, na samome grebenu, postoji uska, veoma duboka jama, koju ne odavaju nikakovi predoblici: lijevak, vrtača ili slično. Ova je jama kod zimskog planinarenja veoma opasna! (vidi kartu 1:75000 Split—Sinj izd. 1909, u koju je unesena).

Prestao je bio vjetar i kao po nekom čudu rasprostro se svuda miran i tih dan. Mi smo ne grebenu Burnjače proveli nekoliko sati na srpanjskom suncu. Oko nas je vladalo planinsko proljeće, dok se ljeto osjećalo dolje, u sinjskome polju, gdje je žetva bila u punom jeku i prema primorju, gdje je vrući zrak stvarao sumaglicu. — Sa kose niže nas, ugledavši nas, došli su članovi iz Gale. Jedan zreo čovjek i jedan momak. Raspreo se razgovor, čas šaljiv, časom ozbiljan — pa ako nas je i tu, na vrhu visokog planinskog grebena, dostigla legenda o Andriji Šimiću, koja je, izgleda, za nama čak iz Sinjskog Polja trčala, eh — onda znate, kako se čudesno usjekao u dušu ovih ljudi posljednji hajduk sinjske krajine.

II.

Pitanje zimskoga planinarenja, a s tim u vezi i pitanje skijanja, odavna se postavlja među splitskim planinarima. Radi zgodnjeg pristupa (stara i od drevnih vremena prometna cesta Split—Livno) morao je doći u obzir u prvome redu poznati prelaz preko dinarskoga lanca (na Prolog planini), Vaganj (1197 m), a odmah zatim, naravno, Kamešnica. Još 1929. god. pokušalo se »pronaći« terene za skijanje. Nekoliko splitskih planinara, članova HPD, otišlo je u tu svrhu o Uskrsu te godine na Vaganj, ali pošto je bilo proljeće, a k tomu i južno vrijeme, vratili su se sa rđavim dojmovima. Snijega na Vagnju nije bilo, a Kamešnica (masiv: Kamenčica i Strmac), kao i čitav Prolog, bila je u magli. Ipak njihov izvještaj o mogućnosti skijanja nije bio skeptičan. Zime 1932.-33. skijali su se na Vagnju supruzi Horvat. 15. siječnja 1933. g. organiziran je bio zimski izlet na masiv Kamenčice, ne baš s određenim zadatkom, ali zbog velikog broja netreniranih učesnika, skupina se vratila iz straha pred mečavom, a da nije uopće dublje zašla u planinu. Prva uspjela zimska tura splitskih planinara na Kamešnicu planinu je svakako ona, što su je izveli omladinci HPD »Mosora« Bogić i Gnijatović o Božiću 1932 g. s usponom iz sela Gljeva do kote 1760 na kosi Burnjača. Noćili su po jakom nevremenu u jednoj staji i uspeli se slijedećeg jutra po dubokom snijegu do navedene točke. Oni su donijeli prve

zimske utiske, a i prve snimke snijegom zasutih vrhova Dinarskoga lanca.

Interes i daljnje nastojanje oko toga pitanja podržavala je među splitskim planinarima mala grupa Slovenaca — naročito ing. Lavrenčić i M. Zavodnik. Inicijativom ovoga posljednjega, spremili smo se, on i ja, 5. siječnja 1934. g. iz Splita na Vaganj sa namjerom da što bolje zađemo u Kamešnicu. Kako je ovaj izlet izведен baš s namjerom da se ispituju zimske prilike na Kamešnici radi zimske turističke i snijega i pošto je taj izlet izведен u društvu čovjeka, koji je već do tada planinario zimi i bio skijaš, to će u kratkim potezima iznijeti tok izleta, tim više što se baš na ovaj izlet nadovezuju počeci skijanja u Splitu. 28-og siječnja, naime, skijalo je već pet ljudi (od toga tri Slovenca doduše) za masivom Kamenčice, pod kosom Strmca i pred glavnim masivom Kamešnice. Toga dana je bio otkriven Kurtaglić Dolac (danasa poznato skijalište!), a 11-og veljače bilo je u njemu već deset ljudi! Otada, u neprekidnom nizu, razvija se skijanje, po Vagnju i Kamešnici, do Kurtagića Doca. Kad će splitski skijaš dalje, na glavni masiv Kamešnice?

Dakle: petoga siječnja 1934. g. — već je bio potpun mrak — iskricali smo se, moj drug i ja, iz autobusa pred žandarmerijskom stanicom Vaganj. Sjećam se, nekoliko glasova iz autobusa nas je opomenulo: ne idite u planinu, poginut ćete. Vaganj i Kamešnica na zlu su glasu zimi. Da li pretjerano ili opravdano? — Do danas nije bilo naročita razloga da se planinari potuže na zlu čud Kamešnice.

Hladan istočnjak duvao je sa masiva planine. Bio je to zapravo mrzli vjetar, koji na prvi mah prožima srsima; studen od one specifične studeni, što najavljuje snijeg. Sve je odavalо blizinu snijega. I zbilja, netom su nam se oči privikle mraku, vidjeli smo: u tami, duboko dolje, gdje treba da leži masiv Kamenčice, Orgusa i Strmca, bjelasale su se kroz mrak velike mrlje snijega. Osjećali smo šumu: crnogorica je u daljinu mirisala i potmulim šumljenjem najavljuvala mahove vjetra. Ušli smo u žandarmerijsku kasarnu, gdje smo imali provesti noć.

Sutradan, oko 8 sati jutrom, u društvu jednog momka vodiča, prešli smo krševitom drāgom između O r g u s a i S t r m c a i zašli u jelovu šumu, gdje smo naišli na prvi snijeg. Snijeg je bio tvrd i zaleden i dobro nas je držao. Izisli smo iz šume i stigli do pod golo tjeme Golog Brda (na karti: Strmac 1542 m), kako ga je nazvao naš pratilac sa Vagnja. To je uski oštar greben, koji zatim nešto pada i prelazi u greben Strmicu. Prelazimo bilo Golog Brda i dolazimo na južnu stranu planine. Sa te strane se vidi, kako se glavna kosa planine suče u dugim valovima u pravcu SE. Razaznali smo odmah kul-

minacionu točku grebena Strmice, kotu 1652, i odmah iza nje nagli uspon masiva Burnjača u koti 1760. Snijeg je izmijenio pejsaž, izravnao ga, da tako kažem, ali povisio mu vrijednost, i ja, nenevikaš čaru zime u visokoj planini, osjećao sam u punoj mjeri snagu snijega i leda. Snijeg je bio tvrd; pod nogama nam je praskala množina sitnih kristala — čitava jedna ledena arhitektura: vjetar i zima sazidali su mirijade ledenih stalaktita, koji su stršili iz snijega kao kristalni šiljci u spiljama. Čitav je planinski greben imao staklenu strukturu. Sjetio sam se snimaka iz Alpa, i činilo mi se, kao da su se ovdje ledeni alpski vrhunci spustili do skromne visine Dinarskoga lanca. Toliko je utisak bio napadno sličan.

Produžili smo napredovanje prema grebenu Strmica. Trebalо je praviti stope, da se ne bi omakla noga niz nagnutu plohu. Sada nam se s lijeve strane otvorio pogled, prvo, na humoviti teren, koji vezuje glavnu Kosu Kamešnice sa sporednim masivom, sa Kamenčicom. To je humlje, umjereno pokrito crnogoricom, bilo u duboku snijegu i na prvi pogled davalо je utisak da je to odličan predio sa skijanje. Dalje, pucao nam je pogled na, do tada nam nepoznati Kurtagića Dolac, nad kojim su se, u smionom usponu, dizali samogradи Strmicki i Gredâ. Prepoznao sam ih odmah i naslutio sam, da se za njima krije poznati mi ubavi dolac Krivodol (Razvale). Zašli smo opet na sjevernu stranu grebena, da bi se popeli na kotu 1652. Na tome otsječku našli smo se u pravoj zimskoj idili, u kraju ledenih priča! Manja stabla, šikarje i grmlje izgledalo je kao šuma bijelih, zamrznutih koralja: provlačili smo se kroz čudne slavoluke nepomičnih ledenih grana, a dolje, pod nogama, razaznavali smo u providnu ledu zamrzнуте zelene grane klekovine. Sa kote 1652 ugledali smo dolac Krivodol sa karakterističnim »kruništem«, što ga opasuje sa sjeveroistoka. Sada je još pred nama stajao strmi uspon na kotu 1760.

Vrijeme, dotada oblačno i relativno mirno, stalo se pogoršavati. S istoka približavao se tamni sloj oblaka i istočnjak je počeo da diže suhi snijeg. Vidjeli smo, na strmini nad nama, kako vjetar diže sniježne zastave. Domala stao je snijeg da nas siječe po licu. Snježni vrtlozi postajali su sve gušći i kroz kratko vrijeme izgubili smo masiv Burnjaču iz vida.

Uspon na zaledjeni greben kote 1760 bio je tegoban. Tim više, što smo se na nekoliko mjesta morali prebaciti preko snježnih streha i što se u međuvremenu spustio oblak na planinu. Greben, na koji smo se uspinjali, bio je skoro sam led, tako da smo se češće sva trojica morali držati i jedan drugoga vući na više. A sve to u jakom vjetru i pušavici (izraz, koji seljaci iz okolice upotrebljavaju za pajav, kad jaki vjetar diže snijeg, a da nema mećave).

Točno u 11.30 sati ugledali smo snježnu mogilu, koja nam je odavala, da tu leži zasuta gomila kamenja, što označuje trigonometrijsku točku.

Na vrhu smo. Ali u punoj snježnoj pušavici i u magli. Obrazi nam već gore pod udarcima smrznutih snježnih čestica, što nam ih vjetar baca u lice. Kao da netko prazni vreće brašna u vjetar. Sve je bijelo, jednolično, ništa se ne razabire. Kao da su na par metara od nas razapete bijele plahte, tako nam oči tonu u bezličnu bjelinu. U ovakvim prilikama nemamo šta više ovdje da tražimo. Odahnuli smo, a onda smo počeli sa spuštanjem.

To je bilo poglavlje za sebe. Bila je to jurnjava po nagnutoj ledenoj plohi. Nas dvoje imali smo okovane cipele i štapove sa željeznim šiljkom. Ali siromah Ivan, naš pratilac! Taj nije imao nego opanke sa potplatom od automobilske gume i bio je bez štapa! Nije mu preostalo nego da sjedne i da se... sjedećke vozi niz strminu. On bi pojuringio i za čas bi nestao u magli. Do malo bi se čuo njegov veseli smijeh iz dubine. Mi bi se poduprli štapovima, ukočili noge pa... hajd'! — za Ivanom. Ipak smo imali jednu prednost prem njim: mogli smo svoju »vožnju« donekle regulirati štapovima: kočiti ili popustiti.

Domala smo izjurili iz magle. Ali gdje smo bili? — Negdje duboko kod ljetnih staja seljakâ iz Gljeva. U jednoj takovoj »eskimskoj kolibi« (staja je bila toliko zasuta snijegom da je sličila »igloo«-u) — odahnuli smo i sredili svoje dojmove...

Dent du Géant (4014 m)

Slavko Brezovečki (Zagreb)

Dva tmurna i kišovita dana u Chamonixu dobro su došla našim pripremama za slijedeće uspone, koje smo kanili izvršiti. Poslije uspona na Mont Blanc mogli smo mirno nastaviti dalnjim radom oko vježbanja u stjeni i ledu. Već smo dosta upoznali sami sebe i mogućnost našega djelovanja prigodom uspona u tim visokim gorama. Najvažnije bilo je to, što smo se mogli sigurno kretati u području rijetkoga zraka.

Naša slijedeća zadaća bila je tura kroz Mer de Glace do planinarske kuće Rifugio Torino, odakle smo imali izvršiti uspone na vrhove u tome području.

Kako je nastupilo lijepo vrijeme, to smo dne 14. kolovoza ujutro pošli zupčanom željeznicom iz Chamonixa spram stanice Montenvers. Putem nas je iznenadio lijep pogled na dugačak drvoređ prekrasnih i vitkih brezovih stabala, čija se bijela kora ljeskala na suncu

svježega jutra. Sa stanice Montenvers, koja leži u visini 1909 m, pruža se jedinstven i potresan pogled na pet kilometara dugačku i skoro kilometar široku rijeku leda Mer de Glace. Lijevim i desnim obroncima toga ogromnog ledenjaka uzdigla su se veličanstvena granitna brda. Lijevo iznad ledenjaka leži skupina *Aiguille Verte* (4121 m) sa čudesnim i oštrim vrhom *Aiguille du Dru*. Dočim je na suprotnoj t. j. desnoj strani ležala skupina *Aiguille du Plan*, u kojoj su se isticali granitni šiljci: *Aig. de la République*, *Aig. du Charnoz*, *Aig. du Grépon* i mnogi drugi, svi visoki oko 3.400 m. Ravno ispred nas uzdigla se grandiozna, strma, 1200 m visoka, ledena sjeverna stijena *Grandes Jorasses*, ispod čijeg podnožja leži ledenjak *Leschaux*, koji se spaja sa gornjim tokom Mer de Glace.

Ledenjak Mer de Glace nosi na svojim gigantskim ledima silne količine morenskog materijala, koji se sastoji iz malih i velikih granitnih ploča i kamenja, teškog do nekoliko tona. Prirodni zakon fizike nanizao je morenski materijal u pravilnom uzdužnom nizu uz same rubeve, a i po sredini ledenjaka, tvoreći tako postranu i središnju morenu. Ledenjak se na svome svršetku pod utjecajem sunca otapa i tu odlaže svoj teret, koji sačinjava čeonu ili konačnu morenu. Tu izvire ledenjački potok *Arveyron*, koji bučno juri strmim svojim koritom u dolinu Chamonix, odnašajući sa sobom ruševinski materijal ponosnih granitnih vrhunaca.

Desnom (orografski lijevom) stranom Mer de Glace, preko velikih uzdužnih, poprečnih i unakrsnih pukotina, ledenih stepenica i strmina vodi naš put. Ostavljujući Mer de Glace prelazimo *Glacier du Tacul* uspinjući se zatim strmim obronkom do planinarske kuće *Requin* (2516 m), koju nakon kratkoga počinka napuštamo.

Zalazimo u divlje raspucani donji dio *Glacier du Géant*, koji je dobro poznat, jer se u njemu nalaze najdublje pukotine evropskog gorja, duboke mjestimično preko dvjesto metara. Podnevno sunce zateklo nas je usred labirinta tih pukotina.

Ispred nas je strašno zagrmilo, a čas zatim isto se je ponovilo u stjeni *Aig. du Tacula*. Stali smo neko vrijeme na istom mjestu slušajući gromku pjesmu ledenih i kamenih usova. Podmukla tutnjava stalno se ponavljala u našoj neposrednoj blizini.

Idući dalje, navezani u dvije grupe, u svakoj po trojica, oprezno osiguravamo užetom jedan drugoga. Tu i tamo opažamo, da su nestali prirodni ledeni mostovi, koji vode preko pukotina. Sada nam je bio jasan uzrok podmukle grmljavine, koju smo malo prije čuli: mostovi su uslijed toplih sunčanih zraka popuštali i propadali. Traganje za novim mogućnostima prelaza zahtijeva mnogo vremena, jer se mora po užetu spuštati u pukotine, pošto se mogućnost prelaza nalazi gdjekada

nekoliko metara niže njihova ruba. Trebalo je dobro paziti, da se iznese cijela koža. Pod sedlom Col du Géant zateče nas snježno nevrijeme, tako da smo nakon desetsatnog napornog puta kroz maglu i snijeg stupili pred veliku talijansku planinarsku kuću Rifugio Torino (3324 m), koja se nalazi na samoj francusko-talijanskoj granici. Taj krasno uređeni dom leži na sjajnom položaju pružajući svakome najveće mogućnosti uspona na susjedne vrhunce. Izvanredno lijep razgled pruža se ispred kuće na najveličanstveniji greben Europe Perterey, koji se uzdiže iznad Cormayera sa visine od 2000 m

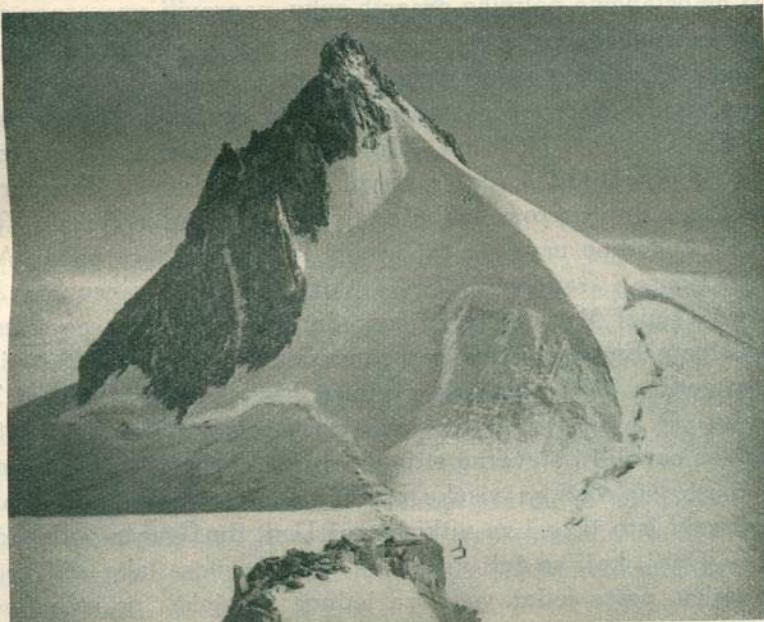

Foto: M. Dragman

Grand Flambeaux (3565 m)

do pod sam vrhunac Mont Blanca. Strašna sjeveroistočna ledena stijena Mont Blanca ruši se na veliki Brenva ledenjak. U tom predjelu održala je svoje vježbe poslijednja njemačka ekspedicija na Nanga Parbat, koja je onako tragično završila.

Loše vrijeme, koje je po našem dolasku zavladalo, potrajalo je nekoliko dana, za koje vrijeme smo izvršili ipak neke uspone na obližnje vrhove. Tako smo se Dragman, Szepeszi i ja uspeli na Grand Flambeaux (3565 m) preko njegove kratke sjeverne strane, zatim na Petit Flambeaux (1435 m), koji leže na Col du Géant-u.

Sa radošću se sjećam našega sastanka sa grupom alpinista iz Cetinja, koji su pod vodstvom A. Kopinšeka došli na Rifugio Torino iz

Courmayeura isti dan kao i mi, pa su nam kod gore spomenutih uspona pravili društvo. Pošto je vrijeme stalno bivalo slabije, to su se oni povratili natrag u Courmayeur.

Sa namjerom da izvidimo, kakove su snježne prilike na Mont Blanc du Tacul-u, pošli smo dne 17. kolovoza po najlošijem vremenu, opet nas ista trojica preko Glacier du Géant na sedlo du Midi, iznad kojega se uzdizao sa jedne strane Aig. du Midi (3843 m), a sa druge strane Mont Blanc du Tacul (4249 m). Uvidjeli smo, da iz namjeravane ture preko du Tacula i Mont Maudita ponovno na Mont Blanc neće biti ništa, i to zbog silnih ledenih usova.

Da ne ostanemo potpuno praznih ruku, napravili smo uspon preko sjeveroistočnog ledenog grebena Aiguille du Midi, koji nam je zadao mnogo poteškoća zbog lošega stanja snijega.

Dan kasnije došao je na red uspon na najljepše brdo Savoje Dent du Géant (4014 m). Alpinistička povijest toga brda započinje već godine 1880., kada je slavni engleski alpinist Mummery sa Aleksandrom Burgenerom pokušao uspon, no bez uspjeha. Već u srpnju 1882. godine uspio je taj uspon Talijanima: Corradino, Alessandro, Alfonso i Gaudenziju Sella u društvu sa Francuzima J. J. Baptiste i Daniel Maquignaz. Mjesec dana kasnije ponovno je uspio uspon jednom Englez i dvojici Francuza. Sjeverozapadnu stijenu prošli su godine 1900. austrijski alpinisti Pfannl, Maischberger i Zimmer, dok su R. Leiss i H. Burggasser prošli južnu stijenu godine 1935. Konačno su osvojili i sjevernu stijenu trojica Engleza i jedan Francuz.

Ono isto što važi za visoku piramidu Matterhorna u Centralnim Alpama, važi isto tako i za vitki toranj Dent du Géanta u Zapadnim Alpama. Onaj, koji se želi uspeti na taj vrh, mora, ako želi vodiča, uzeti dvojicu, pošto jedan vodič za jednog čovjeka ne uzima odgovornost.

Kako se je vrijeme 18. kolovoza popravilo, pošli smo ujutro preko Col du Géant spram našega cilja, podijeljeni u dvije grupe. Jednu grupu su sačinjavali Dragman i Szepeszi, a drugu Dušan Jakšić i ja. U samom donjem dijelu stijene, koja nije strma, zaklanjajući se pred padajućim kamenjem, penjali smo se prema grebenu, koji vodi pod sam toranj, u kojem zapravo leže najveće poteškoće uspona.

Naša prva grupa zalazi u vertikalnu sjevernu stijenu tornja, penjući se kroz četiri metra dugu prečnicu u strme glatke ploče; nas dvojica odmah prilazimo do njih. Dragman je upravo svladavao izbočeni dio stijene, što je izveo izvanredno oprezno. Jedan zaglavljeni kamen u uskoj pukotini poslužio nam je svima dobro kao ručni oprimak. To je bio zapravo najteži dio stijene. Kroz strmu stijenu, obilnu u oprimcima i uporištima, svladali smo uspon mnogo lakše. Na dosta širokoj polici promatramo smjer daljnjega puta, koji je vodio kroz ogromne,

djelomično raspucane i 80° nagnute ploče, niz koje visi osamdeset metara dugačko trošno uže.

Jedna grupa od dva vodiča vodila je taj čas niz tu strminu iznad naših glava nekog čovjeka: silazili su. Usput nam doviknuše, neka se ne hvatamo za uže, koje bi moglo puknuti. Na tom se je mjestu dogodila oko 1936. god. katastrofa, kojom je prilikom zaglavilo četiri alpiniste. Sa velikom opreznošću, osiguravajući jedan drugoga, nastavljali smo uspon. Gornji dio stijene postao je za mene skoro sudbonosnim, jer su mi, čekajući dok me Dušan osigura, zamrzli prsti na rukama, te sam u dalnjim zahvatima izgubio ravnotežu, zadržavši se samo čudnim načinom nogom o uže. Kroz dva kamina u stijeni domogosmo se oštrogre grebena, koji nas je vodio na prvi vrh Dent du Géanta, koji je nekoliko metara niži od glavnog vrha. Odavde nam se je pružao pogled na glavni vrh, na kome je bio postavljen metar visoki kip Madone, okrenut licem prema nama.

Neopisivo veselje zavladalo je među nama, kada smo odložili pejačka užeta i jedan drugome čvrsto stisnuli ruke. Ispod naših nogu letjeli su oblaci, nošeni vjetrom prema visokoj kupoli Mont Blanca, koja je svojom bjelinom blijestila u tamnom plavetilu savojskog neba. Naše oči gledale su, a misli stremile preko silnih stijena i grebena obližnjeg Grand Jorassa i mnogih drugih nebrojenih vrhova.

Nakon kratkog počinka silazili smo istim putem, sruštajući se zrakom po užetu do podnožja stijene, odakle smo nastavili silaz do Rifugio Torino.

Na povratku u domovinu zaokupljala mi je misli visoka i vitka pojave fantastičnoga brda, koju sam neprestano u duhu vidio, kako se uzdiže iznad sedla Col du Géant, rasvjetljena zlatnim zrakama zlazećeg sunca.

Po pećinama dubrovačkog teritorija

M. Kusijanović (Dubrovnik)

Dubrovački teritorij ili zemljiste nekadanje republike dubrovačke nema širine ni duljine; tek dobru konju ljetni dan i pô uzduž »Ragusae parvae domus« (Dubrovnika malog zavičaja). Pruža se morem od Oštrey Punte — to je kraj Konavala — do rta Lovišta, to je kraj poluotoka Pelješca. Radi blizine hercegovačke granice — dva sata na opanak — širina teritorija nije velika, ali dubrovački kraj sadrži velik broj pećina, jama, raspuklina, procijepi, prosjelina, ponora, podzemnih kanala, vertikalnih i horizontalnih, jer je to osebina našega krša. Ne zadrži vodu. Ipak je dubrovački krš, kolikogod ga oborine deru na mijeh, kolikogod ga sunce pali i krši,

dovoljno zaodjeven zelenilom, što svaki putnik lako opazi idući po moru našega primorja. Dubrovačka vlastela (plemiči, gospari) imali su po okolici svoga grada posjeda sa vilom ili stranjem (magaza, depô) ili orsanom (spremiste lađâ). Ali svaki dvor (villa) morao je imati svoju šumicu masline, hrastovine, borovine ili lovoriike. Propisi su bili teški za uzdržavanje šuma. Lazine su se doduše krčile, da se ugrabi malo zemlje; šuma je stradala, jer narod veli: plači goro, eto lazinara, pjevaj goro, eto klačinara! (koji prave vapno). Ali se je morala saditi maslina po lazini.

I nikakav putnik ne bi mogao zamisliti, koliko taj zeleni sag kao »pokrov« krije pod sobom pećinskih formacija. Zaslužuje naročitog studija, da se vidi, kako flora sakriva raspuklne zemljine kore, kac da nekim melemom oblaže njezine rane.

Pećine ulijevaju čovjeku, kada prvi put u njih ulazi, neki uza-ludan strah, spojen sa mistikom i grozom. U njima je čovjek latalica našao kuću i zaklona. U špilji (pećini) je živio sv. Jeronim i mnogi pustinjaci. Muhamed je u špilji začeo svoju vjeru. U pećinama su živjeli grčki divovi. Dante je — po tradiciji — svoj pakao zamislio u nekoj pećini Soče, koja se i danas zove Dantova Pećina.

Čovjek se je u dubrovačkoj okolini zbog nepogoda sklanjao u pećine. Ispred životne opasnosti bježao je u ove kuće božje prirode. Narod iza granice bježeći pred Turcima našao je skloništa u pećinama republike dubrovačke, a Dubrovčani, u strahu od velike navale naroda, puštali su uskoke, prebjegi i narod u pećine, ali samo privremeno, a onda da sele dalje na otoke; zato imamo po pećinama još nekakvih tragova ognjišta. Stan ljudi je bio u Debelinu, Mrćinama i Moćilju kod Osojnika; u Vilinoj Kući nad izvorom Rijeke, gdje je dosta keramike; u Đurovića Pećini u Konavlima, u Jezer Pećini u Sniježnici — stanu zmaja Eskulapskoga (po Appendinu); u Grabovici i Kalima na Grepčima; u pećinama Stona, Doli, Čepikuća i t. d. Ove pećine zahtijevaju više vremena i jačega napora. Ja sam neke već opisao u »Hrvatskom planinaru«, a neke drugdje, a sada ću uz neke nove dati našim čitateljima približnu sliku »podzemnog dubrovačkog svijeta«.

U Gružu (Dubrovnik 2) nalazi se uz glavni put Karline Špilja, pristupačna svakome, tko je želi vidjeti. Na početku puta, do pećine, koči se velika tabla sa detaljem, upućena osobito strancima. Vlasnik g. Kordić snabdio ju je električnim osvjetljenjem, pa je zgodno pećinu razgledati. Pri iskapanju temelja našao čovjek pećinu i uredio je. Malena je, ali je dražesna.

Vertikalno cijepanje brda Srd a pri moru opaža se u predgrađima grada Dubrovnika: Pločama, Pilama i Boninovu.

Kod gradnje (vile Odak i Grand garaže) nađu se procijepi, koje graditelji upotrebljavaju za odvodne kanale. Na Babinku u Lapadu, nedaleko zasnovanog modernog i grandioznog hotela, naći će graditelji jamu duboku 12 m, nešto manje široku, a zgodnu za spremište.

Iza vrha Srđa (412 m) nalazi se slična pećina-jama sa lakisim silazom, dok su na platou brgatskom još druge male (kod Graca i kod Bosanke). No veća je treća u blizini Šumeta, zvana Bartulovica. Duboka je 18 m, a uvrćena je u stancu kamenu. Strmina ne dozvoljava da se čovjek spusti bez sprava, jer jama ima oblik dubokog bunara.¹⁾ Sličnu jamu nađoše pri krčenju zemljišta seljaci Bosančari kod svoga sela »u fratarskoj šumi« te me pozvaše da je pogledam. Otvorila se sploštena jama u priličnu dubinu. Vežem se konopom da kušam silaz, a da me seljak u slučaju nevolje zadrži, dadem mu kraj konopa. Ali kad ovaj vidje, da će u jamu, vikne odbacivši konop: »Ne će, gosparu, ne! Ne će vas ja gledati!« I moradoh odustati da kušam ulaz u jamu, koja se bez sprava ne može pretražiti, jer kamen ipak ide dalje nego li oko dopire. Ovim jamama sličan je Bezdani jama iza Sniježnice u Konavlima, te Zabiradžićeva jama kod Osojnika, duboka 85 m. U Bezdani seljaci bacaju crknuti živor, a u jami iza Sniježnice bacanjem kamenja plaše se galicine (čavke), a da nijedna ne proviri na danje svjetlo. Kao što su galicine crne, crna je i jama kao da je ždrijelo pakla. Dolina Šumeta okružena je gorskom kosom u obliku potkove i ugodnim spuštanjem dopire do Rijeka (Omble).

Pećina Vilina Kuća²⁾

Rijeka izvire na samom podnožju brda Vranovića, pod Golubovim Kamenom. Nad izvorom je padina vrlo strma, nepruhodna, kao da je otsječena. Dok nije bio probijen širok kolni put okolo uvale riječke, nad izvorom se je išlo obilazno putem na zavijutke, čiji se trag i danas vidi. Povrh ovoga puta izbočile se same litice i hridi, u kojima se nalazi ova pećina »Vilina Kuća«. Pećina je na strmini skoro posve okomitoj, u visini otprilike 80—90 m.

Dva sam se puta prije verao po ovim ljutima i prilazio ovoj pećini sâm bez društva. U ovakovim položajima biti samac, bez pratnje, znači biti ukleti duh. Treći mi se put pridruži doktor Orlić sa svojim sinom. Nas troje smo se proverali do pećine kao lisice ili divlje mačke. Priznajem doduše, da ne bi okretnog i hitrog doktora, ne bi se pećine nikad bio dobavio, jer smo pošli pogrešnom stazom i nemogućim usponom, pouzdavši se u oko, koje učini pogrešan

¹⁾ Zatvorena je pločom, da blago na paši nehotice ne skrha vrat.

²⁾ »Dubrovački List« donio 1926.

račun. Mučan i naporan put već na polovini uspona imperativno mi je nalagao da se povratim, dok je zdrava glava, ali je silaz bio još opasniji; zato smo morali naprijed. Dodavale su se ruke, izuvali se bosi, dok je ispod nogu omicalo kamenje u provaliju, ispod ruku čupali se osušeni busovi, zubima se hvatalo grmove, visjelo se na rukama, te sa pola duše, izmoreni, iscrpljeni, napokon stigosmo na padinu pred pećinom. Sjedosmo poslije pola sata veranja i sa užasom promatramo krasnu okolinu rijeke i vrtoglav ponor pod sobom, promišljajući na povratak s ove Martinove Stijene. Nikakvog živog bića ne opažamo. Zemlja je potpuno suha, trava šušti pod nogama kao slama ili brstina. Bogiša je još jedva živa sa sabljastim lišćem, u vrhu opaljenim od sunca, a u dnu do korijena zeleno žutim. Jedna jedina smreka strši ispod jednog kuka.

Pred pećinom je grmlje i drača. Otvor bi pećine imao veliko zjalo prema jugu, da ga nije prepriječila grdna gromada, koja je pala s gornje strane. Izgledalo nam je kao da je kiklop zatvorio ulaz u svoju pećinu. Mimo tu zapreku može se slobodno prolaziti. Najprije se dođe na ravninu, široku 9 m, visoku 1—1.50 m, kopanu i prekapanu od posjetnika. Na svim su stranama i sada komadi lonaca i žara. Kazaše nam da su stranci našli bojadisane keramike, ali, da je bila etrurska, bili bi se raspisali.³⁾ Nad glavom nam je brgljez napravio od gliba jako gnijezdo, koje je davno ostavio.

Obademo najprije cijelu pećinu. Jata šišmiša, kao čiope nad gradom u ljetno doba, bunila su se i zijevala prama nama zbog toga, što ih uz nemirujemo. Dok smo ja i doktorov sin Buša mjerili pećinu, doktor se je dao na prekapanje i pretraživanje. Pećina je duga 48.50 m. I za čudo ravna i uređena kao po nekom nacrtu. Priroda je ovdje bila vješt graditelj davši vilinom stanu ovakav izgled:

Od ulaza, dugo 2 m, široko 6 m, to je kao predoblje, do kori-dora. Zatim koridor, prva dvorana, druga dvorana, treća dvorana. Prva je najveća. Ogromni balvani zaštitili su prolaz do nje ostavivši sa zapadne strane koridor od 10 m duljine, 2 m visine. Tlo je posuto keramikom u komadićima. Kad si zašao u dvoranu 3—4 m, dvorana je dosegla visinu od 7 m, a tlo vlažno kao u cijeloj pećini. Lijepa crna zemlja, izmiješana sa izmetinama šišmiša pišti nam ispod nogu. Tu i tamo prekapane su životinjske kosti, koje se nađu u ovoj dvorani, dugoj 16.50 m, širokoj 8 m. Dvorana bi bila dulja, da je preko širine nijesu zatvorile ogromne sige, kaskade i kolone — debele 4 m. Kroz ovu je pregradu ulaz u drugu dvoranu. Ona je raskošnija od prve i njeni se bogatstvo i nakit ističe u nakapninama narešenim kolonama i kaskadama. Duljina je dvorane 10 m, a dno je kao u prvoj i trećoj

³⁾ Keramika je grčko-mediteranska.

dvorani. Napokon se stupa u »odaje viline«, u treću dvoranu. Jedna kaskada pravi neku vrst alkove, iza koje je vila počivala. Po alkovi »sudim« da je bila vlasteoskog roda (plemičkog), ali tko zna, iz kojega plemičkoga dvora, kada je u Rijeci bilo preko 128 vila vlastele dubrovačke! Po sredini dvorane okomio se stup-kolona da podupre nebo pećine. U kraju su se naslagale sige kao draperije. I baš ovdje pri koncu su sige mnogobrojnije, kao da je »vila« htjela, da što bolje ukrasi nakite nad »mekim« dušecima i da pokaže, što je mogla, znala i umjela. Duljina je 10 m, ali se je visina snizila do 2.50 m, širina 4 m.

Zanimljivo je bilo slušati opažanja našega neustrašivoga Buše, kako se je divio ovim čudovištima i kako je svojom maštom okrštavao razne formacije sigâ. On je tu video i vile i žabe i mačke i sto drugih živih i neživih bićâ. Jakom moći opažanja mutio je pažnju svoga oca, koji je sav bio zaokupljen istraživanjem i koji je rovao kao krtica.

Napokon je trebalo misliti na povratak, jer se približavala noć. Istim putem ne možemo nikako, a zaobilaznim predugo, ali hitri doktor sađe, nađe i otvori »nov« put mnogo lagodniji. Buša, uslužan kao uvijek, prenosio je torbu sa alatom i prvi stigao na strminu bez opasnosti. Ovaj put je kudikamo manje izložen pogibeljima, ali nije bez njih.

80 m pod ovom pećinom izvire rijeka ključajući u zimsko doba jakim vrtlozima. Čim udare velike kiše u susjednoj Hercegovini, voda se zamuti sve do njenog ušća i do kraja riječke uvale. Narod to kaže: bacila je palata, zamutila je rijeka. To se ne događa po maloj kiši, te prema tome imamo mjerilo oborina. Pred izvorom je otok — blato — obrastao ševarom. Položaj, gdje je nepresušena plitka voda i blato sa ševarom, davao je čovjeku primitivcu zgodan teren da se nastani, jer čim se obratimo mišlju na ono staro doba, doba sojenica, možemo s pravom ustvrditi, da je sojeničaru ovakvo pogodno tlo bilo veliki mamac. Ali imamo razloga da vjerujemo, da se rađe poslužio obližnjim brdom i pećinama u njemu, sve zbog blizine mora i daljine komaraca. »Vilina Kuća« mu je pružila zgodno sklonište.

Na strmom obronku brda, u ljutima, na ponoritoj visini diže se ona ponosito kao sivi soko nad brijegom ili bijeli galeb nad uzburkanim morem. Odatle dominira nad svojom okolicom, kroz čiju sredinu vijuga široko korito rijeke. Sa pećinskih vrata vidiš svakoga, a tebe nitko. Svakomu možeš put prepriječiti i zaskočiti ga. Čim više obilazim pećinama svoga zavičaja, dolazim do uvjerenja, da je ovuda pribivao pećinski čovjek, onaj čovjek, koji je svoja skrovišta nalazio u pećinama. U »Vilinoj Kući« nađoh najviše tragova stanovanja čovjeka, jer je bila kao utvrda, prirodna fortifikacija, najsigurnija od

svih, što se nalaze u našem kraju. Komadi lonaca, raznih veličina i debljina — žarâ malih i velikih, sa pocaklinom i bez nje, posijani su na pregršt, a odneseni na naramak. Našao sam pod jednim komadom lonca zaliđen komad ugljena. Dakle je čovjek tu stanovao, a čobani nijesu, jer blago nema što tu da pase. Kad bi se prekapala sva zemlja, gdje se nalazi lonaca, našlo bi se mnogo toga, što bi moglo otkriti epohe stanovanja. Čovjek je tu zapinjao busije, dočekivao trgovce i putnike, te plijen krio u toj pećini.

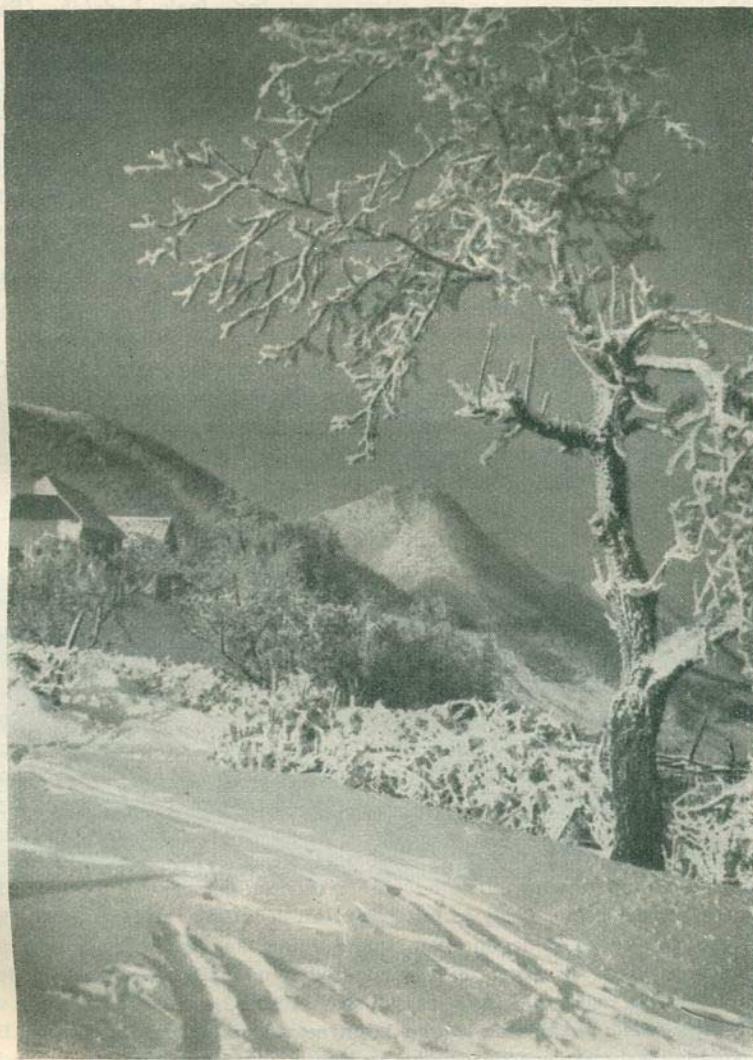
Ova bi se pećina mogla vrlo lako elektrikom rasvijetliti, put siguran do nje probiti, pa bi to bila vrlo privlačiva točka i za domaće i za strance.

(Nastavit će se)

Dr-Ma

Planinari! S prvim danima proljeća pojavit će se prvo planinsko bilje: proljetnice će uljepšavati naše šume i bregove. Nemojte ih uništavati prekomjernim branjem. Sačuvajte ih i za one, koji iza vas dolaze. Time ćete se odužiti i prirodi i svojim drugovima.

Samoborsko je Gorje lijepo i ljeti i zimi. Njegova se ljepota i zanimljivost ističe naročito u velikoj razvedenosti i raznolikosti njegovih pojedinih dijelova. Svaki kraj ovoga gorja ima nešto svoje, svoje zasebne oznake, svoje bregove i doline, svoje šume i livade, ukrašene prekrasnim planinskim biljem. I u bijelom ruhu, pod snijegom nisu ove gore ništa manje zanimljive i lijepe. A prikladne su osobito i za zimski sport. To znaju i naši članovi, koji zalaze u te krajeve u velikom broju. Samo jedan isječak iz tih lijepih bregova u snijegu pokazuje nam ova slika g. B. L u Š a.

Savino Jezero na Mokroj Planini

Ing. Josip Ledvinka (Beograd)

Iz Kosovske Mitrovice vodi kolski put uz Ibar njegovom lijevom stranom. Put nije osobito dobar, ali se kolima njime može proći. Jednim se dijelom može iskoristiti i poljski put na desnoj obali, ako se Ibar pregazi na zgodnom mjestu. Otprilike za sat i po (pješice za 3 sata) stići će u selo Pridvorica na Radić Polju, gdje se nalazi pored škole i općine i most preko Ibra. Ako tu ostavite Ibar i krenete uzbrdo zapadu putem, koji se penje ugodnim zavojima do skoro 1000 m, odakle se pruža lijep pogled na dolinu, pa se onda spušta i opet penje, stići će za sat hoda do naselja Kovači, u kome će naći na Čečevskoj Reci hidroelektričnu centralu, koja opskrbljuje električnom energijom Kosovsku Mitrovicu. Ako ste se prijavili u K. Mitrovici kod vlasnika centrale i ako gostinska soba nije slučajno zauzeta, možete tu ugodno prenoći.

Dan se može još iskoristiti za jednu šetnju uz Čečevsku Reku, do sela Čečeva, da vidite izvor, za koji narod vjeruje da je ljekovit, da vidite ruševine, jednog starog naselja, gdje su živjeli neki rudari — kovači (koji su se iselili, kad su posjekli sve šume i ostali bez goriva za topljenje ruda) i da pregledate groblje do na pola srušene crkvice Sv. Petke. U tome se groblju mogu još naći kameni nadgrobni spomenici iz 18. stoljeća. Karakteristični su visoki drveni križevi, koje će te naći. Ako su noviji, okićeni su kojekakvim zastavama, među kojima možete vidjeti i crveno obojene i sa crnom rukom u sredini. Već zbog ovih križeva isplati se šetnja do groblja. Oni strše u neredu prema nebu, a silueta Berima (1732), koja se crni na večernjem nebu, dostojan je okvir ovoj mističnoj slici. Ovo je karakteristična slika Starog Kolašina, oblasti, u kojoj Turci nisu nikada bili pravi gospodari, a u kojoj se kršćanski srpski živalj održao netaknut od pradavnih vremena.

Od Kovača na Mokru Planinu može se doći putem, koji obilazi vrh Berima sa sjevera ili bez puta južno oko vrha. Put sa sjeverne strane dobar je za pješake. Penje se odmah iznad Čečeva kroz naselje Lepovića po livadama, onda ide skoro bez uspona po uzvisini do bukove šume, gdje se počinje strmije penjati zavojima do visoravni Mokre Planine. Put s južne strane vodi uz Čečevsku Reku do njenog izvora, onda dalje bukovom šumom strmo uzbrdo. Idući ovim putem vidjet će malo od okoline. Jedino ćete iz osobite perspektive vidjeti slikovito stijenje oko vrha Berima. Ovaj je put težak, ali je utisak, koji se dobija, kad se ovuda stigne na visoravan, izvanredan. Imate dojam kao da ste se iz vode izvukli na neku strmu obalu, na kojoj onda vidite jedan od onih tako vještoto dotjeranih krajobraza, kakvih inače ima samo na nekim jeftinim razglednicama. Ispod vas se prostiru lijepe šumovite planine, preko kojih se vidi sve tamo do obzorja. Berim, gledan odavde, jeste samo jedno malo uzvišenje. On je zapravo kao neki kljun, kojim visoravan Mokre Planine završava prema istoku.

Podimo dalje. Pašnjaci sa niskom i oštrom planinskom travom, prekinuti šumicama smreka, jela i borova, prostiru se na daleko. Za oko pola sata hoda stiže se do kamenjare, koja se proteže kao neka rijeka, a koja bi trebala da bude trag jednog davno iščezlog ledenjaka. Tu je Savina Voda. Jedan visoki stup — valjda prije križ — obilježava točno mjesto. Tu je izvor između kamenja, hladan, bistar i izdašan, u kome ima vode i kod najveće suše. To je početak Savine Ruke, koja je duga svega nešto više od 1 km. Ona postaje u kamenjari, nastavlja vijugajući se po pašnjacima, navodnjava ih (tu je zemlja kao natopljena spužva; vjerojatno se zbog toga ova planina i zove »mokra«), prolazi dalje šumom i gubi se u koritu (ponire) kod donjih livada, u blizini pećine, koja mora da guta svu vodu Mokre Planine kod jačih kiša. Ova je pećina ljeti suha i služi kao sklonište pasti-

rima. Neobična zelena mahovina pokriva kamenje kod Savine Vode. Kod hoda po njemu kao da zvoni. Okolina je mila i kao da poziva putnika, da se tu odmori. Koje čudo, da je narod uvjeren, kako se ovdje odmarao i sv. Sava, kad je obilazio ove krajeve?

Idući dalje prema jugu brzo ćete doći do ruba visoravni prema Metohiji. Ako je vrijeme lijepo, odavde će vam se pružiti jedinstven pogled: pred vama još neki izdanci Mokre Planine, a onda ravnica skoro do horizonta. Ali tamo, gdje bi se ravnica trebala sastati s nebom, tamo se visoko iznad maglice diže u svoj svojoj veličini ljubičasta silueta Šar Planine.

Tu se nalaze dva mala mrtva jezera, neke poveće duboke lokve, koje ćete naći i na karti, ako jako pažljivo gledate iznad broja, koji označava kotu 1723. Vraćajući se odavde k sjeveru i skrećući malo u lijevo od puta, koji ide nekako uporedo sa Savinom Rekom, u šumu, tamo gdje je ona najgušća, ali dobro pazeći (mi smo dva puta tuda lutali više od pola sata i ako smo tu i ranije bili), naći ćete

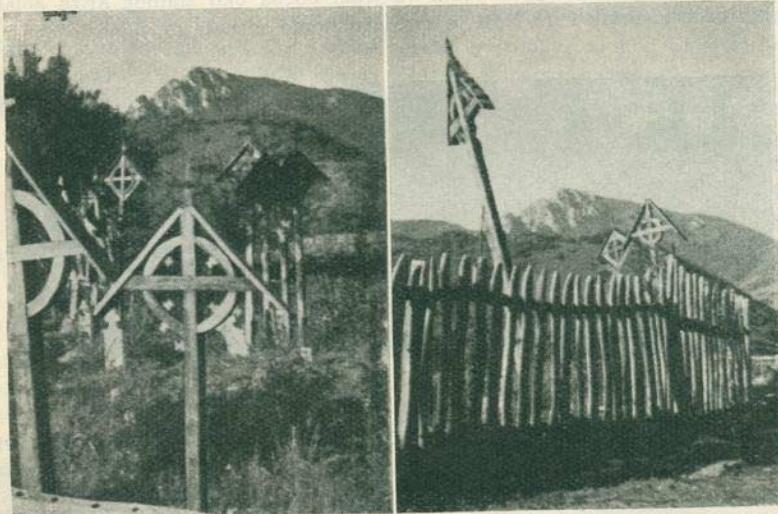

Foto: Ing. Ledvinka

Pogled na Berim sa čečevo skog groblja

na Savino Jezero. I ono je mrtvo, t. j. bez pritoka i istoka, manje od 100 m u promjeru ali opkoljeno lijepom šumom crnogorice. Na karti ćete ga naći ispod Savine Reke, na njenoj sredini, između horizontala 1620 i 1640.

Ako u blizini nađete na kojega seljaka ili pastira i ako se zainteresirate, zašto u jezeru ima toliko povaljenih starih debelih trupaca, moći ćete čuti ovu neobičnu legendu: Prije mnogo i mnogo godina iz jezera je uvijek na Markov dan (25. travnja po starom) izlazio jedan crni ovan. Pojavljivao bi se nasred jezera, izašao bi do obližnjih livada, gdje je mrčio ovce, koje su tuda pasle i vraćao bi se u jezero. A kad bi iz jezera zablekao, sva bi janjad polazila za glasom i nestajala bi u jezeru. Seljaci su bili bez pomoći, dok se neki Vojin i Rade, koji su imali velika stada ovaca, ne dosjetile, da jedu stanu na put. Ostrignu sve ovce, vunom zatrpanju jezero, pa povrh toga nabace, kolikogod su mogli, smrekovih balvana. Jezero je jedan dan ostalo tako zatrpano. Drugi dan je neka sila iz dubine sve izbacila i vodu i vunu i balvane, koji su u zraku prštali, a od kojih je jedan pao čak u Pećku nahiju.

u blizini sela Rakoša. To se mjesto i danas (kako je i na karti zabilježeno) zove »padalište«.

Crni se ovan otada više nije pojavio, a seljaci su iz blagodarnosti i na vječitu uspomenu na Vojina i Radu nazvali njihovim imenima polje u blizini jezera (na karti je zabilježen kao Radopolje vrh s kotom 1750 istočno od jezera) i dolinu odavde k jugu (Vojin Do na karti). Otada se svake godine na Markovdan skupljaju kod jezera u znak sjećanja na kobnog ovna i na spasenje od njega, a možda prvo bitno i zato, da spriječe njegovo eventualno ponovno dolaženje. Muškarci iz više od deset sela se tu sastaju sa križevima i barjacima, očitaju molitvu i obilaze tri puta oko jezera. Onda sjedaju naokolo pjevaju, pričaju i vesele se cijeli dan do kasno u večer. Danas kod tih sastanaka vjerojatno da nitko više ni ne misli na crnog ovna. To je postala navika, da se onoga dana tamo nađu i da uz priču i pjesmu svršavaju i poneke poslove.

Ova je legenda izgleda tako stara, da se na nju nadovezuju i novije. Prema jednoj se prilikom ovakvog sastanka odigrala borba oko zlatnog križa kolašinaca. To je bio osobito težak križ, koji je kraj, u kome se nalazio, donosio dobar rod i

Foto: Ing. Ledvinka

Na Savinom Jezeru

Kod Savine Vode na Mokroj Planini

plod i sprečavao sušu i grad. Kolašin je tada bio bogat. Ali jedne godine seljaci iz Pećke nahije prilikom ovakvog sastanka otmu u ogorčenoj borbi križ kolašincima. Ovi ga tada zauvijek izgubiše. Otada ih suša i grad progoni, zbog čega su osiromašili. U selu Leočinu (općina Rudnička) trebao bi se i danas nalaziti kod jednog domaćine, čiji su ga preci oteli, ovaj čarobni križ od zlata.

Jedna još novija legenda priča, kako se je prije 50 godina na Markovdan iz jezera pojavila neka zmija. Pop Radula iz Čečeva je tada očitao molitvu i pružio zmiji križ. Ona se naklonila, poljubila je križ i vratila se u jezero, odakle se više nije pojavila.

Tišina oko jezera, njegova mirna tajanstveno crna voda i visoka šuma oko njega jesu sugestivna scenerija za legende, koje se vezuju za ovo mjesto.

Vraćajući se od jezera možemo se prošetati do vrha Berima (1732), ako želimo, da vidimo kao na dlanu cijeli kraj do Novog Pazara i još dalje. Prema jugozapadu vidik je zaklonjen samom Mokrom Planinom, ali se ipak mogu vidjeti vrhovi sjevernih Prokletija.

Od jezera se međutim može nastaviti put južnim smjerom sve do u Metohiju. Pravoga puta tuda nema, ali staza ima svugdje. Idući tako sjeverno od vrha Oružnice (1815) dolazite u Jerebinje, na visini od 1500—1600 m. Proći ćete pored šumica i šumaraka, livada i pašnjaka, pored nekoliko pastirske stanova u

blizini lokava, gdje ćete morati paziti, kojom ćete stazom poći, sve dok ne dođete do početka doline, koja se spušta u ravnicu. Proći ćete i čisto krševite gole predjele, gdje se staze gube, ali ćete imati i to zadovoljstvo, da vas zrakom orlovi prate, a vjerojatno da će vas i po koji vuk posmatrati iz daljine. Bilo je na početku jeseni, kad smo tuda prošli. Stanovi su bili prazni i nigdje nismo sreli žive duše. Pokušavao sam da se usput orientiram, da identificiram Sinajsko Brdo (1718) i da stignemo u ravnicu kod Istoka. Međutim mi to nije uspjelo i tako smo stigli u Sinaj.

Najinteresantniji je na ovom putu bio silazak. Kroz bukove prašume, u kojima propadaju neizmjerne količine drva, jer su nepristupačne, pored stoljetnih divova, koji svoje isušene grane, obrasle mahovinom, dižu visoko nebu i preko trulih srušenih stabala stižemo na ivicu, gdje se zbog strmine više ne može na niže. Razočarali smo se, kad smo ugledali ravnicu pod sobom, jer smo nakon tolikog spuštanja očekivali, da ćemo je vidjeti već posve blizu. A kad tamo, ona je bila još daleko i duboko pod nama. Odavde uz rub obronka put je življi, jer imamo pred sobom većinom široki vidik. Polako se sruštamo preko sve nižih obronaka prema Metohiji. Prolazimo kroz mlade šume, kroz Škarje, preko pašnjaka, da kod prve kuće, kod koje je jedan pas čuva troje male djece, nađemo na prve krčevine.

Kuće, za koje smo iz daljine držali da pripadaju Istoku, a pripadale su zapravo selu Sinaj, vrlo polako su nam se približavale. Stalno se pojavljivao još po koji brežuljak. U to se je već i sunce sruštalo prema Pećskom gorju i svojim crven-kastim zrakama još više pojačavalo crvenilo jesenjeg lišća. Konačno stigosmo do Sinaja, a onda ćestom produžismo do Izvora, kamo smo stigli nakon šest sati dobrega hoda (od Savinog Jezera). Sunce je već bilo zašlo.

Na vrhovima Prokletija

Dr. Stjepan Urban (Zagreb)

(Nastavak)

Iza tolikoga juga moralо je doći do kiše. Počela je još na večer, padala je cijelu noć i cijeli dan. Nastala je zima. Čim se više približavala noć, sve je postajalo hladnije. Ipak je u noći prestala kiša i počeo sjevernjak. Cvokotajući zubima izvlačili smo se iz šatora i svi naizmjениčno puhalo u pepeo da potaknemo vatru, koju nam je kiša pogasila. Kasno u noći je zaplamsala vatra. Bura je dogonila guste magle. Mi smo kuhali čaj i kod vatre sušili svoje stvari do pola noći.

Zima nas nije puštala da spavamo. S prvim osvitom dana već smo ložili vatru. Magla je bila gusta, da bi je mogli rezati. Rano sam pošao na Maja Karajfilit, nadajući se, da će magla proći. Poznatim putem sam došao do M. Potkojs. Odavde sam se kroz maglu probio do M. Karajfilit. Ali magla se cijeli dan nije digla. Razgovarao sam sa čobanima iobilazio, koliko sam mogao. S istočne strane su tako okomite pećine, da sam im se u magli bojao i približiti. Jedino sjeverne stijene sam mogao dohvatići. Sa biljem, koje sam tu našao, bio sam oduševljen.

Magla je bivala sve gušća i konačno je u sitnim kapima počela natapati naša odijela. Hlače su mi bile skroz mokre od rosne trave. Moj pratilac Bajram bio je modar kao šljiva, a duševno je sasvim klonuo i izgubio i volju za hodanje. On je bio uvjeren, da smo u toj magli izgubljeni među vrtaćama i stijenama. Izvadio sam kompas i stalno držao pravac NNO. Našli smo neke ovčje puteve, koji su se provlačili kroz vrtace Grope Ple. Kad je Bajram, kome se činilo, da smo hodali kroz vrtace sasvim bez pravca, već bio uvjeren, da smo propali, ja sam mu pokazao slojeve crvenoga kamenja na sedlu između M. Potkojs i Vezirove Brade. Ali još

nije vjerovao, da smo na pravom putu, nego tek, kad sam mu pokazao duboku pećinu. Sada je stekao povjerenje u moje vodstvo i bio je uvjeren, da je kompas čarobnjačka sprava, koja pokazuje put u magli.

Kad smo se povratili k šatoru, već je bio profesor sve uredio za polazak u katun na noćenje. Samo sam ja trebao spakovati svoje stvari i odnijeti ih u katun.

Noćenje u katunu i večeru trebalo bi posebno opisati. Muslimanski čobani su nas primili jako sručno, za večeru su nam dali jardum (najbolje mlijeko). Kuhali smo kavu i pričali, pušili kao »Turci« na osobito veselje stare Hurovice, koja je dobila toliko cigareta i kave, da je bila sva razdragana. Kod večere nas je služila Fejsovica, najmlađa snaša u kući, vrlo lijepa žena Fejsa Derviševića, zdravog i jakog čobanina, koji se s profesorom pogodio, da će nas pratiti na Bijelić i Maja Rosit. Kolibica je bila puna domaćih i gostiju iz susjednih stanova. Kad sam se kod vatre osušio, pošli smo spavati. U toj maloj prostoriji na podu spavalо nas je te noći ukupno devet osoba. Mlade su žene otišle k susjedima, a tu su ostala samo djeca i Fejsova majka sa muškim ukućanima i nama gostima. Kuda smo svi stali, to ne znam, samo znam, da je bilo svima tjesno. Ipak smo imali krov nad glavom i vatru u blizini i bili smo u suhom.

Drugi smo dan otišli u Gusinje. Do podne se opet razvedrilo, pa smo stigli po najvećoj vrućini.

Caf Borit

Dolina Vruje se proteže južno od Gusinja u duljinu od nekih 10 km do Jezerca na samoj granici. Sa zapadne je strane Vezirova Brada, a na istočnoj strani se dižu Maja Borit, Bijelić i Maja Rosit. Ponornica Vrju je bistra i hladna, a izvire u blizini sela Vusanja. Tom smo dolinom poslije dva dana odmora u Gusinju krenuli na Caf Borit. Kraj vrućine još su nam dosadivale silne muhe. Muha doduše ima svagdje po selima i selskim putevima, pa se to u planinarskim opisima niti posebice ne spominje, jer se zna, da ih ima. Ali toliko i tako drskih i nasrtljivih nema svagdje. Zato smo jurili, da prođemo što prije kroz Vusanje, pa da zademo u goru. Vušanje je malo albansko muslimansko selo. O Vusanjanima pričaju svi ljudi, da su to goropadni razbijaci, koji najradije svakoga, s kime dođu u sukob, probodu nožem. Međutim, u koliko smo ih mi upoznali, bili su vrlo susretljivi i prijazni. Goropadne su samo njihove muhe.

Istočno od Vusanja uspinje se lijepi put dolinom Žerovnice (ili Zarunice) na Caf Borit ili kako ga skraćeno zovu Caf Bor. Bukova šuma je s jedne i druge strane. Dolina Žerovnice je točna međa između silikatnih i vapnenačkih planina. To je tako očito, da to svatko primjećuje. Cijela sjeverna strana je silikatna, a južna je vapnenačka. Sa sjeverne se strane uzdižu redom vrhovi Maja Borit (2035 m), M. Kadis (2102 m), Podkobil i M. Sapit (2148 m). S južne pak strane ljeskaju se na suncu krške stijene Bijelića i Ljub Preslopa. Sve se ove gorske kose sastaju na Caf Boru. Visina Caf Bora je oko 1800 m.

Put prolazi najprije kroz malo naselje Žerovnica, onda ide opet kroz šumu. Iza Žerovnice odvaja se prema jugu put koji se strmo uspinje na Bijelić. Naš se put i dalje lagano uzdizao istočnim smjerom. Prošli smo kraj katuna, oko kojega su velike livade, i tu smo našli izvor, kod kojega smo se odmorili. Kasnije smo vidjeli, da nismo izabrali baš najljepši izvor, jer ih u tim silikatnim planinama ima vrlo mnogo krasnih i obilnih vodom. Za uspon do Č. Bora trebali smo od Gusinja zajedno sa odmorom 4½ sata, makar smo još putem botanizirali. Na sedlu kod Caf Bora je granična piramida. Tuda vodi put u Albaniju do sela Čerem.

Na Caf Boru se naša ekspedicija raspolovala. Profesor je ostao ovđe u kući, a ja sam sa pratiocima Bajramom i Fejsom pošao u Bijelić. Profesor si je uzeo u

zadaću, da obide silikatne planine, a ja sam otišao u vapnenačke. Naši konji i glavni dio spreme ostali su ovdje.

Na Caf Boru su čobanski stanovi u visini od 1800 m. Pošli smo, da zamolimo čobane, da nam kroz nekoliko dana pripaze na konje, pošto ova naša pratioča idu na Bijelić. U stanovima su bile samo dvije žene, stara Fatima i njezina kći. One su našu molbu odbile, pošto ne mogu kao žene pored ostalog posla još i tuđe konje čuvati. U razgovoru su međutim čule, kako mene Bajram zove doktorom. Mislile su, da sam liječnik i smjesta su me kao takovoga konzultirale. Nisam im mogao tumačiti, da nisam liječnik. Osim toga sam pomislio, možda će pristati, da uzmu konje na brigu, ako ih počnem liječiti. Zato sam se čisto ozbiljno počeo interesirati za njihove bolesti i na kraju sam se uvjerio, da su zdrave i dao im nekoliko tableteta

Foto: Dr. R. Simonović

Arnautski stan u Zastanu

aspirina sa naročitom zdravstvenom uputom. To je upalilo! Kolikogod nam se žurilo, da idemo na Bijelić, još nas je stara Fatima zadržala, dok popijemo crnu kavu. I preuzele su konje na brigu.

Bijelić katun

Sa Caf Bora pošao sam sa Bajramom i Fejsom na Bijelić. Fejs je kao čobanin nekoliko godina bio u Bijeliću, pa mu je sve jako dobro poznato. On je sa potpunom sigurnošću iznalazio put u tom razvedenom kršu, i na onim mjestima, gdje je bio sasvim travom obrašten i gdje bi svatko morao dugo okolo bazati. Put vodi od katuna na Č. Boru istočnim pravcem do brda Đuteza, koje je u karti označeno kao kota 1910 m. Prolazi točilom ispod sjevernih stijena Đuteza u visini od 1750 m i nastavlja istočnim pravcem do Bijelića. Za taj put smo trebali $2\frac{1}{4}$ sata oštrog hoda.

Stanovi u Bijeliću potsjećaju sasvim na stanove u Velebitu, jer su jednako građeni od naslaganog netesanog kamena bez žbuke. Inače su svagdje u Prokletijama pastirske kolibice građene od drva ili šiblja. U blizini svake kolibice je kamenjem

ograđen tor za ovce. Čitava okolina katuna zagađena je izmetinama njegovih četveronožnih i dvonožnih stanovnika. U samom katunu dominira nered. Pred svakom se kolibicom doduše dnevno mete, ali se ipak ne može kravama zabraniti pristup na taj pometeni prostor. Djece ima u katunu sva sila. Ima ih, koja su tek prohodala, a ima ih, koja neprestano trče okolo. Kad smo se mi u katunu pojavili, sva su se djeca skupila oko nas. Djeca su vrlo lijepa i zdrava. Blatna i prljava su sva.

Kad smo došli, bile su u katunu samo žene i djeca, pa smo čekali, dok se vrate čobani, jer nas se žene same nijesu usudile primiti na stan. Kad sam počeo s djecom razgovarati, ona su uzmicala, čim sam koje nešto upitao. Tako smo ostali sami. Moj Fejs je bio veseo, da je opet u Bijeliću, gdje je ranijih godina pasao svoje ovce. Od njega sam mogao sve dozнати. Vode nema. U blizini je doduše neki izvor, ali taj je tako slab i zapušten, da se i čobanima gadi iz njega piti. Oni donose dnevno snijeg iz rupa, koje su 200 m više i piju sniježnicu. Čobani svake godine na novo kupuju pašu i sele u drugu planinu, gdje se nadaju, da će biti bolje. Zato ne ulažu mnogo na uređenje stanova jer to smatraju privremenim boravilištem. Drva donose odozdola iz bukove šume. Ložiti se mora neprestano, jer je velika visina.

Pod večer su se vratili čobani. Nas je primio na konak Hasan Nurov. Ustupio mi je malu komoricu, koju je podigao za sebe i svoju ženu u blizini kolibice. Cijelu je komoricu zapremao ležaj, načinjen od bukovih kolaca, tako da je bio odignut od zemlje. Kod ulaza je bilo samo još toliko mjesta, da se je moglo naložiti malo vatre. S konakom sam bio veoma zadovoljan.

Već je bio nastao mrak i svi su se čobani s ovcama vratili, ali samo Hasanovih ovaca i koza nije bilo kući. Veliku zabrinutost ukućana povećavalо je to, što je sa ovcama ostalo samo dvoje djece. Hasan i moј Fejs pošli su, da ih traže. Ali još nakon jednog sata nije bilo od njih glasa. Hasanova mati, Nurovica, a i žena mu, bile su u velikoj brizi. Organizirao sam među čobanima pomoćnu ekspediciju, kojoj sam se i sam pridružio. Pošli smo sa fenjerom u planinu.

Planina je u noći puna zvukova, kao da rade sami bezžični brojavi. Daleko lajanje pasa, negdje čobani viču na vuka iza devetog brda, zveket ovnovih prapora, a možda se negdje daleko i pjeva ili duva u sviralu. Svi ti zvukovi iz različitih daljina i pravaca tako se izmješaju i odbijaju od stijena, da se neizvježbanom uhu čine kao monotoni Morseovi signalni. Ali čobani ih vrlo dobro razumiju i znaju, što se gdje u planini događa. Konačno sam i ja sasvim blizu i dobro čuo lavež pasa i dozivanje ljudi. Našli smo Hasana i on nas je obavijestio, da su ovce na putu kući.

Kod večere se živo raspravljalo o izgubljenim ovcama. Četrnaestgodišnji dječak Murat, brat Hasanov, studio se doći unutra, jer je on bio kriv za tu strku: zadržao se je predugo s ovcama u planini, pa ga je zatekao mrak. Dok smo mi muški sjedili kod večere na podu kraj ognjišta, žene su s druge strane čekale. Za večeru smo imali vareniku sa kukuruznim kruhom, gotovec, naročito jelo od bijelog brašna i vrhnja, spremljeno meni u počast, pržena jaja i kiselo mlijeko. Kad smo mi završili, onda su sve zdjele putovale preko u drugi dio prostorije, da žene večeraju. Prije nego su počele jesti, još je Hasanovica polila svima muškarcima ruke. Ruke smo prali prije i poslije večere.

Tek smo svršili večeru, već je počelo u katunu vikanje na vukove. Na zapadnoj strani je pas užasno lajao pokraj torna, a ljudi su uz strahovitu viku izletili iz kolibice, da tjeraju vuka. Ustanovilo se, da nije vuk, nego da su došli neki ljudi iz Vusanja, da u Bijeliću kopaju srčenik (lincura, encian). Tokom večeri i noći došlo ih je u katun vrlo mnogo. Neka zagrebačka tvrtka za prodaju ljekovitog bilja našla je u Gusušu čovjeka, kod koga je naručila deset hiljada kila srčenikovog podanka. Zato su ovih dana bile sve planine pune ljudi, koji su uništavali ovu lijepu planinsku biljkę (Gentiana lutea).

(Nastavit će se)